

Matoušův efekt

*Kdo má, tomu bude dáno a bude mít ještě víc,
ale kdo nemá, tomu bude odňato i to, co má.*

MT 13,12

Kdykoliv se vědci baví o vědcích, obvykle se brzo vynoří chytlavé téma: jak mají mezi sebou poznat, kteří jsou lepší a kteří horší. Je to jasné: poznat to přece dovedou ti lepší – a už je tu bludný kruh. Řešení: najít exaktní spočítatelná kritéria – počet publikací v přísně sledovaných časopisech, počet odkazů na ty publikace atd. – a ostatní nechat na počítačích, které nikomu nenadržují. Jenže toto řešení je tématem ještě chytlavějším, jak dokládají opakující se debaty.

Ono je asi třeba se na to podívat úplně jinak a představit si, že k vědě patří také vědci, jejich skupiny a instituce, jejich chování, náklady, zvyky a mnoho dalších faktorů (nenapadá mě jiný zastřešující termín), které se vzájemně všelijak ovlivňují, přetahují a přetlačují. Zda jsou někteří vědci lepší, zda jsou za lepší považováni, kým jsou za lepší považováni a proč jsou za lepší považováni – to vše v tom hraje jistě velkou roli, nelze to však jen tak odpreparovat od všech ostatních faktorů a jejich vlivů, tahů a tlaků. Takto aspoň, soudím, vidí vědu sociolog vědy a takto se pokusím o vědě mluvit dnes (jinak si klidně mysleme dál, že věda je až to, co je uloženo v knihách, a lidé jsou jen k tomu, aby bylo po kom pojmenovávat rovnice).

V únoru 2003 zemřel v krásném věku 92 let zakladatel sociologie vědy Robert K. Merton.⁶ Nedalo mi, abych si nepřečetl aspoň dvě z jeho prací, a nejsa sociologem, uvítal jsem místo tabulek, grafů a statistických dat spíše hloubkovou analýzu, kterou bych nejraději označil jako „kontemplativní“ a která odhaluje vnitřní logiku závislostí (mnohdy skrytých) a vazeb (mnohdy zpětných). Empirické studium je zde spíše heuristickým pramenem, nikoliv cílem. Takovýmto pramenem – pro úvahy na téma tzv. Matoušova efektu (záhy popíši, co to je) – jsou záznamy rozhovorů s řadou laureátů Nobelových cen, které uskutečnila jeho žena Harriet Zuckermanová začátkem šedesátých let.⁷

Instituce Nobelových cen nás odkazuje k jednomu z význačných faktorů ovlivňujících dění ve vědě, totiž k uznanému a veřejně deklarovanému úspěchu. Ve vztahu k vědci jako jednotlivci můžeme mluvit o řadě dalších faktorů, například o věhlasu, prestižní adrese, publikační plodnosti, pracovních podmínkách, finančním zajištění, aktuálnosti oboru, problematičnosti tématu, veřejné popularitě, ale i o spíše intimních rysech badatele, jako je jeho nadání, vzdělání, píle, zvidavost, posedlost, ctižádost. Můžeme vymýšlet dál, ale raději si všimněme, že snad každý ze všech těchto faktorů ovlivňuje přímo či nepřímo (a kladně či záporně) některé jiné faktory (ne-li všechny).

Zatímco při matematickém modelování je důraz na měřitelné veličiny, mezi nimiž se nacházejí funkční závislosti, v tomto případě je tomu trochu jinak: snadno ze zkušenosti a logiky věci vytušíme, co asi ovlivňuje co, avšak ona „co“ neumíme ani dost přesně definovat, tím méně měřit. A tak místo zákonů a rovnic máme před očima spíše jevy a účinky. Příkladem nám budiž proslavený Matoušův efekt, formulovaný právě Mertonem v roce 1968.

Je známo (a dotyční nobelisté to doložili vlastní zkušeností), že nový objev, je-li učiněn či publikován uznávaným badatelem, je mezi specialisty vysoce ceněn, zatímco stejný nebo srovnatelný objev málo známého badatele zůstává nepovšimnut – jako by to bylo odvozeno z výroku v Evangelii sv. Matouše z našeho motta. Jakmile vyřčeno, zdá se to samozřejmostí a není náhodou, že to připomíná známou tautologii darwinismu „čím lepší, tím lepší“. Jakmile vyřčeno, lze ovšem nacházet další a další důsledky a souvislosti. Například známé dilema dvou spoluobjevitelů, z nichž jeden je slavnější: bude-li on uveden jako spoluautor publikované práce, zastíní méně známého, byť třeba i nadanějšího kolegu; nebude-li uveden, nikdo si práce nevšimne. Jak vůbec nastartovat cyklus úspěšnosti u schopného začátečníka? Jak modifikovat citační analýzu, má-li být užita k hodnocení? Hodnocení čeho? Jak vidno, věc se zkomplikuje, rozšíříme-li časové měřítko na celoživotní tvůrčí dráhu badatele. Uplatní se pak princip „rohátky“ (jednou dosažená vědecká prestiž už zpravidla neklesá), kterýžto princip dovolí zasloužilým, aby se posléze věnovali jinak obtížně publikovatelným podivnostem, což může být – podle individuálního vkusu – dobře nebo ne.⁸

V propletenosti všech možných faktorů dynamiky vědeckého dění existuje mnoho zpětných vazeb, kladných i záporných (Matoušův efekt je příkladem kladné), a to nejen na úrovni jednotlivců, ale i vědeckých komunit, institucí, disciplín, vlastně i na úrovni problémů samotných. Zjitřenou mysl jednotlivců a kolektivů ve stimulačním prostředí mohou lákat složité a nesnadné problémy daleko víc než problémy jednoduché a spolehlivě řešitelné.

Možná že toto téma je poněkud vzdálené našim českým, z minulosti ještě deformovaným a nobelovsky chudým poměrům. Budiž, ale minulost se vzdaluje, mladí nastupují, věda se globalizuje, a tak postupně i u nás začíná platit totéž, o čem píše sociologové vědy ve světě.

[2003]